

Z kroniki Instytutu Zachodniego

PROF. DR BOŻENA STELMACHOWSKA (1889—1956)

Bożena Stelmachowska urodziła się 5 grudnia 1889 roku we Wrześni, woj. poznańskim. Studia odbywała w Poznaniu pod kierownictwem prof. dra J. Kostrzewskiego i prof. dra J. St. Bystronia. Po ich ukończeniu swoje zainteresowanie naukowe skierowała z archeologii na etnografię.

Praca naukowa Bożeny Stelmachowskiej w przeważającej mierze związana była z naszymi ziemiami zachodnimi i północnymi.

W latach 1925 i 1926 B. Stelmachowska rozsyła wśród nauczycielstwa województw: poznańskiego, pomorskiego i śląskiego kwestionariusz (12 pytań) dotyczący „podkoziółka”, w latach następnych, głównie podczas ferii, podróżuje po muzeach zagranicznych, przede wszystkim w Niemczech i Francji, zbierając źródła ikonograficzne. Praca została napisana przed rokiem trzydziestym, ale nakładcą znalazła dopiero w r. 1933 („Podkoziółek” w obrzędowości zapustnej Polski zachodniej”).

Przełomową datą w życiu B. Stelmachowskiej był rok 1928, w którym rozpoczęła ona terenowe badania etnograficzne na Pomorzu. W tymże roku nowo powstały Instytut Bałtycki w Toruniu ogłosił jej „Ankieta o roku obrzędowym na Pomorzu”. Ankieta zawierała 153 pytania. Materiały uzyskane z odpowiedzi (w liczbie 576) zostały uzupełnione danymi z własnych badań terenowych i literatury. Owocem tych prac była książka „Rok obrzędowy na Pomorzu” Toruń 1933.

W tym okresie Instytut Bałtycki obok szeroko pojętej tematyki pomorskiej, szczególnie akcentował problematykę kaszubską. Stelmachowska interesuje się i jedną i drugą. Opracowała bowiem także stosunek Kaszub do Polski (dwie rozprawy) oraz kaszubską sztukę ludową.

W r. 1934 B. Stelmachowska zostaje kustoszem Muzeum Miejskiego w Poznaniu oraz asystentem — wolontariuszem Instytutu Zachodnio-Słowiańskiego przy U. P. W Instytucie organizuje komisję etnograficzną oraz jest sekretarzem komitetu redakcyjnego wydawnictwa „Archiwum Etnograficzne”. Tam też wydaje dwie własne prace: „Regionalizm etnograficzny...”, 1936, „Sztuka ludowa na Kaszubach”, 1937.

Od r. 1934 podczas ferii letnich z ramienia Ministerstwa W. R. i O. P. organizuje w Gdyni załączek przyszłego kaszubskiego muzeum etnograficznego. Do wybuchu wojny zdeponowała w Szkole Morskiej około 500 przedmiotów.

W ostatnich latach przed wojną zaczęła myśleć o karierze uniwersyteckiej. W r. 1939 na podstawie swoich prac o obrzędowości habilitowała się na Uniwersytecie Warszawskim u prof. dr C. Baudouin de Courtenay — Jędrzejewiczowej.

Po wybuchu wojny została wysiedlona z Poznania i zamieszkała w Warszawie. Tu nawiązała kontakty z podziemnymi komórkami naukowymi. Współpracowała z zespołem uczonych zainteresowanych problematyką Ziemi Zachodnich. Tu pracowała w sekcji etnograficznej i brała udział w sekcjach: geograficznej i demograficznej. Jej zadaniem było dostarczenie dowodów słowiańskości i polskości ziem przez nas w r. 1946 odzyskanych. W r. 1944 wyklądała etnografię na tajnym Uniwersytecie Ziemi Zachodnich. Jeszcze w Warszawie, a następnie po wyzwoleniu bierze udział w pracach organizacyjnych Instytutu Zachodniego. Współpracuje z prof. Z. Wojciechowskim w układaniu planów badań Instytutu w dziedzinie etnografii. W r. 1945 wykląda na Kursie Zachodnim w Osiecznej. Z jej inicjatywy powstaje

osobna sekcja etnograficzna Instytutu. Instytut też wydaje jej pracę „Zdobnictwo ludowe ziemi pyrzyckiej” (1946). W r. 1945 organizuje przy U. P. Zakład Etnografii Słowian Zachodnich, lecz już w roku następnym w charakterze profesora nadzwyczajnego obejmuje katedrę etnografii na nowo powstałym Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Współpracy z Instytutem Zachodnim nie przerwała, biorąc udział w publikacjach zbiorowych: Dolny Śląsk (1948), Pomorze Zachodnie (cykl Ziemię Staropolski). Z innych ważniejszych prac z tego okresu należy wymienić rozprawy: o grupach etnicznych na Pomorzu („Slavia Occidentalis”, t. XIX), teoria sztuki ludowej („Lud” t. XXXVI), Wielkopolska w planowaniu niemieckim („Lud”, t. XXXVII) i inne.

W Toruniu zorganizowała i kierowała całym szeregiem ekspedycji badawczych na Pomorze Zachodnie, Ziemię Lubuską i Kaszuby. Zajęcia dydaktyczne prowadziła aż do reformy studiów akademickich. Niestety specjalizacji w dziedzinie etnografii w Toruniu nie stworzono. B. Stelmachowska kierowała tzw. katedrą usługową, tj. prowadzącą wykłady potrzebne tylko dla innych specjalności, a nie przygotowującą własnych studentów.

Główną zasługą Bożeny Stelmachowskiej jest zbadanie szeregu zjawisk z etnografii zachodnich połaci Polski, ze szczególnym uwzględnieniem obrzędowości dorocznej i sztuki ludowej. Najbliżsi współpracownicy Zmarłej powinni czym prędzej zająć się wydaniem pozostałych Jej prac dotąd nie opublikowanych. Spis prac Bożeny Stelmachowskiej osobno wydanych przedstawia się następująco:

1. System trzech epok w prehistorii polskiej. Poznań 1925, s. 69.
2. Stosunek Kaszub do Polski. Toruń 1932 s. 34.
3. Rok obrzędowy na Pomorzu. Toruń 1933, s. XI + 271 (z przedmową prof. dra Stanisława Poniatowskiego).
4. „Podkoziółek” w obrzędowości zapustnej Polski zachodniej. Poznań 1933, s. XI + 176 (z przedmową prof. dra J. St. Bystronia).
5. Regionalizm etnograficzny na tle przykładów z współczesnej twórczości literackiej Polski zachodniej. Poznań 1936, s. 35 („Archiwum Etnograficzne Instytutu Zachodnio-Słowiańskiego” U. P. zeszyt 1).
6. Sztuka ludowa na Kaszubach. Poznań 1937, s. 84 + ilustracje 126 („Archiwum Etnograficzne Instytutu Zachodnio-Słowiańskiego U. P.” z. 3) (z przedmową B. Chrzanowskiego).
7. Etnografia Pomorza i Prus Wschodnich. Warszawa 1937, s. 203—238 (Nadbitka z tomu I „Słownika Geograficznego Państwa Polskiego”).
8. Zdobnictwo ludowe ziemi pyrzyckiej. Poznań 1946, s. 47.
9. Na drodze do teorii sztuki ludowej. Lublin 1946, s. 24 (Odbitka z „Ludu”, t. XXXVI).
10. Polskie grupy etniczne ludności rdzennej Pomorza. Poznań 1948, s. 156—189 (Nadbitka ze „Slavia Occidentalis”, t. 19).

Witold Armon

MGR JAN ZAJCHOWSKI (1912—1956)

Spośród szczerpłego grona geografów śląskich ubył niespodziewanie w grudniu 1956 r. współpracownik Instytutu Zachodniego i „Przeglądu Zachodniego” mgr Jan Zajchowski. Syn ziemi śląskiej, urodzony w r. 1912 na Zaolziu, wyniósł z domu ojca, inżyniera-górnika, serdeczne ukochanie ludu śląskiego.

Po ukończeniu studiów geograficznych na Uniwersytecie Warszawskim pod kierunkiem prof. Lenczewicza i odbyciu kampanii wrześniowej w obronie Warszawy, a następnie po przeżyciu ciężkich lat wojny, w walce z okupantem, powrócił na Śląsk.

Początkowo pracował w przemyśle węglowym w Rybniku, skąd w r. 1948 przeszedł do Regionalnej Dyrekcji Planowania Przestrzennego w Katowicach jako rzeczoznawca spraw gospodarczych i demograficznych województwa śląsko-dąbrowskiego. Z chwilą powołania do życia Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Katowicach objął stanowisko kierownika Działu Planowania Przestrzennego i Lokalizacji, a następnie rzeczoznawcy do spraw planowania przestrzennego.